

REZISTENȚA CNEZILOR BĂNĂȚENI FAȚĂ DE POLITICA DE FEUDALIZARE ÎN SECOLUL AL XIV-LEA

Secolul al XIV-lea aduce cu sine schimbări marcante atât în privința dezvoltării economice cât și a celei sociale, în spațiul carpato-danubian. Pe primul plan trebuie situată acțiunea, tot mai accentuată, de feudalizare care-și află punctul culminant al acestui secol prin încheierea procesului de formare și consolidare a statelor feudale independente Țara Românească și Moldova, concomitent cu adâncirea mai vechii autonomii a Transilvaniei voievodale.

În acest context se încadrează viața societății românești de pe ambele versante ale Carpaților, inclusiv a teritoriului bănățean, parte componentă a spiritualității românești. Cu toate acestea Banatul are un specific propriu care rezultă din modul de acțiune al populației românești de aici în condițiile istorice date. Din multitudinea proceselor economico-sociale vizibile în Banatul secolului al XIV-lea ne vom opri doar asupra unuia: evoluția vechii instituții românești cneziale. Îl vom urmări în câteva dintre cele mai semnificative acțiuni în cursul acestui secol și vom putea identifica modalitatea de acțiune atât individuală cât mai ales cea colectivă; acest mod de acțiune în obște (colectiv) este tipic pentru spiritualitatea românească medievală.

Cneazul bănățean al secolului al XIV-lea este o realitate pregnantă de care nu se poate face abstracție indiferent dacă este cneaz nobil, cneaz de castru sau simplu cneaz sătesc. Secolul acesta este un secol de tranziție spre formele „clasice” feudale și ca urmare se reliefează cu pregnanță atât noile elemente cât mai ales vechile forme de continuitate românească, cnezatele — cunoscute sub denumirea latinizată de „districte”.

Analiza documentelor epocii aduce la lumină un lucru deosebit de important: donațiile pe care le primesc cnezii, fie ei nobili fie de castru sau comuni, sînt făcute cu respectarea vechii cutume feudale românești acel „jus kenezatus seu officiatus”. Acesta presupune o stăpînire anterioară a acestui pămînt cu drept cnezial și intervenția regalității care recunoaște legitimitatea stăpînirii și reînnoiește valabilitatea dreptului de posesiune. Potrivit prevederilor decretului regal din 1366 orice posesiune trebuie să-și reînnoiască actele de proprietate; măsura constituie o încercare a regalității de a controla nobilimea și a constitui o clasă nobiliară cu elemente favorabile regalității angevine, prin faptul că reconfirmarea

se făcea doar pe baza unor diplome mai vechi care trebuiau arătate cancelariei regale, aceasta putându-le confirma sau infirma. Deosebit de brutal a lovit această prevedere în privilegiile cnezilor români, stăpîni ancestrali ai posesiunilor majoritatea acestora nefiind înregistrate în evidențele cancelarii regale datorită acelui drept cutumiar românesc, recunoscut și acceptat pretutindeni pe teritoriul locuit de români dar care nu-și aflase o transcripție oficială. Ca urmare o parte a cnezilor care nu puteau prezenta diplome anterioare și nici nu figurează ca partizani ai puterii centrale își pierd vechile posesiuni intrînd în masa cnezilor comuni. Nobilimea reușește astfel să-și adauge noi posesiuni celor vechi, mărind gradul de diferențiere în sinul clasei feudale.

Amestecul tot mai insistent al regalității în chestiunile private ale românilor, prin știrbirea autonomiei administrative și judecătorești, prin nerespectarea vechilor privilegii și libertăți vor alcătui tot atîtea prilejuri de nemulțumire ce se vor adăuga la celelalte de ordin general. Cu atît mai mult cnezii au o situație general nefavorabilă cu cît ei sînt exact la mijloc între regalitate și nobilime pe de o parte și țărănime pe de altă parte. Rărirea mîinii de lucru în urma deselor războaie și epidemii, luptele dinastice prilejuite de înlocuirea dinastiei arpadiene cu cea angevină înăspresc și mai mult spiritele. Țărănimea va prinde curaj și va întreprinde adevărate acte de nesupunere față de clasele stăpînitoare. Prin situația lor specifică cnezii vor fi alături de țărănime în aproape toate aceste manifestări sociale virulente. Spre deosebire de mișcările nobiliare care erau îndreptate împotriva regalității și aveau un caracter politic, cele țărănești aveau un substrat economico-social și se îndreptau împotriva întregului aparat feudal; în cazul nobilimii aceste mișcări încetează odată cu înțelegerea dintre aceasta și regalitate pe cînd cele țărănești continuă tot timpul.

Un alt element care atîrnă greu în balanța mișcărilor sociale a secolului al XIV-lea o constituie prezența statelor feudale românești ca instituții de sine stătătoare și capabile să ofere sprijin și adăpost celor nemulțumiți dar și de amestec pentru sprijinirea doleanțelor populației românești aflate sub exploatare străină. Să nu uităm nici posesiunile stăpînite de acești voievozi în Transilvania ca focare de revoltă sau mișcări antidinastice în primul rînd și antifeudale în general.

Încă în primii ani ai dinastiei angevine există o ridicare în masă la luptă împotriva acesteia în Transilvania sub conducerea voievodului Ladislau Borș care se întinde pînă spre 1320; în această mișcare generală participă nobilimea, cnezii și țărănimea. Pentru Banat nu avem atestări certe care să confirme această situație deși ea a existat și aici. Iată însă că o nouă răscoală a țărănimii transilvănene ajunge și aici în anul 1324, cînd forțele țărănești și cneziale sub conducerea lui Ioan fiul banului Teodor din Voiteni obțin succese importante, inclusiv cucerirea cetății Mehadia¹. Importanța răscoalei este subliniată de faptul că însuși Carol

¹ Eudoxiu Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria Românilor*, vol. I, partea I-a, București, 18, p. 592.

Robert preia comanda împotriva bănățenilor. Caracterul și scopul răscoalei rezultă din măsura pe care o ia regele, scutind de lucruri camerae pe nobilii care au participat la înfrângerea ei.

Mișcări sociale deosebit de semnificative se desfășoară în Transilvania în anul 1342 și au ca bază două elemente: decretul regal din 1342 care stipulează că toate sarcinile fiscale cad pe umerii celor de jos — decret generator de grave contradicții sociale — și moartea lui Carol Robert. Amploarea mișcărilor se concretizează în lupte care se întind pe durata a mai multor ani; din păcate despre Banat nu cunoaștem amploarea exactă ci doar câteva palide urme. Astfel un Luca, fiul lui Raicu — neatestat dar cu certitudine deplină cneaz — ocupă cu forța 7 sate aparținând cetății Semlac din comitatul Timiș², iar cneazul Bracan din Șoșdea împreună cu fiii săi devastează mai multe proprietăți ale familiei Himfy din aceeași zonă³. Toate aceste mișcări au fost înlesnite de încurcătura militară a lui Ludovic cel Mare, care reușește să vină personal în Transilvania și să liniștească lucrurile.

De la aceste mișcări cu caracter mai mult sau mai puțin semnificativ se ajunge la adevărate răscoale țărănești, cum sînt cele din 1365—1366, mișcări cu o participare socială mai largă. Pe lângă țărănime participă și cnezi și nobili mici și mijlocii nemulțumiți de noile persecuții, îndeosebi religioase sau economice îmbrăcate în haine religioase, dezlănțuite de regalitate la 1365—1366. Esența acestor persecuții consta într-o nouă ofensivă a catolicismului împotriva ortodoxismului și a unor erezii creștine care-și fac simțită prezența și aici. Întrucît această prigoană religioasă are efecte economice favorabile nobilimii, aceasta sprijină din toate puterile regalitatea. Astfel catolicismul este impus ca religie tuturor celor avuți prin obligativitatea tuturor stăpînilor de pămînturi de a adopta acest lucru. Premeditarea este observabilă din însuși textul decretului care stipulează: „*Nullus alter nisi vere catholicus et fidem quam Romana et profitetur ecclesia fideliter colens, possessiones aliquas sub titulo nobilitatis aut sub titulo kenesiali tenere posset et conservare*“⁴.

Preoții ortodoxi erau arestați iar cnezii și nobilii români care-și păstrasera pînă acum credința ortodoxă și refuză trecerea la catolicism sînt deposezați de posesiunile deținute. Preoții care convertesc vre-un catolic erau arestați și bunurile lor confiscate; erau interzise căsătoriile între catolici și ortodocși. Toate aceste constrîngerii de ordin spiritual, adăugate la cele de ordin material, social-economic, au fost suficiente pentru o răscoală a țărănimii în anul 1366.

² Pesty Frigyes, *A Szörényi vármegyei hajdani oláh kerületek*, Budapesta, 1876, p. 51.

³ Pesty Frigyes, *Krassó vármegye története*, vol. III, Budapesta, 1882, p. 14.

⁴ Ștefan Pascu, *Răscoalele țărănești în Transilvania. I Epoca voievodatului*, Cluj, 1947, p. 53—54 îl citează pe L. Batthyányi, *Leges ecclesiastica Regni Hungariae*, III, p. 405.

Desfășurarea acestei răscoale este certificată de documentul regal din 28 iunie 1366⁵ prin care se acordă nobilimii dreptul de a extermina pe toți făcătorii de rele din Transilvania de orice naționalitate, dar mai ales pe români, *care după obiceiul lor pricinuiesc în fiecare zi necazuri nobilimii*. Explicit sînt redăte multitudinea mișcărilor sociale antif feudale întreprinse de țărănimea românească transilvană. Același document stipulează și procedura de judecată a diferitelor categorii sociale din voievodat. Pentru furt săvîrșit de un nobil-prins sau neprins asupra faptei — hoțul va putea fi ucis dacă depun jurămint 50 de nobili; dacă acuzatul nu era nobil ajunge mărturia a 50 de nenobili. Cel ce este prins furînd poate fi ucis pe loc în prezența a 7 martori. Dacă cel prins va fi român martorii acuzării vor fi tot români. Pentru ca un român să poată susține mărturie împotriva unui nobil era nevoie de mărturia a 50 de nobili sau cnezi regali sau a 100 nenobili. Un ultim paragraf arată că românii erau încă dinainte prizoniți de regalitate așa încît îi poate prinde și pedepsi oricine.

Faptul că este vorba despre o răscoală generală se observă în insistența regalității de a solicita sprijin nobilimii, pe care o scutește și acum de impozitul „lucrum camerae”. Că răscoala s-a extins și în Banat ne-o demonstrează documentul din 20 iulie 1366⁶ prin care nobilimea trebuie să prindă pe toți preoții schismatici din comitatele bănățene Cuvin și Caraș și să-i predea comitelui de Timiș, Benedict Hem care-i va trata după dispozițiile regale.

În legătură cu acest document s-au purtat discuții asupra interpretării diferite acordate termenului de „preoți schismatici”, unii istorici văzînd aici pe cei ortodocși iar alții pe preoții unor secte bogomile pătrunse în nordul Dunării. Indiferent de soluția finală asupra discuției în cauză trebuie să vedem o largă mișcare socială îndreptată împotriva exploatării feudale și a regalității maghiare. Faptul că românii nu erau numai „hoți” se explică prin prezența îndelungată în acest an a regelui în Transilvania și prin severitatea decretelor regale emise acum. Se cunoaște faptul că cnezii români luptă împotriva nobilimii beneficiind intens de sprijinul celor două state feudale românești cu care sînt în strînse legături. Pentru Banat în afara decretului din 20 iulie mai cunoaștem numele unora dintre conducătorii mișcării: cnezii Ioan, Ladislau și Petru fii lui Nexe (Neacșu) din Nexefalva (în comitatul Timiș). Acuzați de rege de infidelitate li se confiscă cele 17 posesiuni deținute în preajma Lugojului cu titlul de cnezate⁷; presupunem că cei 3 frați trec munții la Vladislav-Vlaicu intrucît în 1372 ei se întorc înapoi. Această schimbare de atitudine din partea regelui nu este urmarea unui act de bunăvoință ci o necesitate cauzată de înfrîngerile suferite de Ludovic I din partea domnului

⁵ Georg Fejer, *Codex diplomaticus ecclesiasticus ac civilis*, tom IX, volumen 3, Buda, 1843, p. 552.

⁶ *Idem*, p. 543.

⁷ Pesty Frigyes—Ortvay Tivadar, *Oklevelek Temesvár és Temes vármegye története*, vol. I, Bratislava, 1896, p. 108.

muntean. Spre a nu-i avea dușmani pe bănățeni în complicata situație politică regele îi iartă pe cei 3 frați și le retrocedează posesiunile⁸.

Ultimii ani din domnia lui Ludovic sînt marcați de noi mișcări țărănești locale care izbucnesc în diverse părți ale voievodatului transilvan ca și în afara lui, prin care țărănimea încerca să-și recîștige parțial drepturile uzurpate. Tulburările izbucnite în Banat în jurul lui 1375 sînt cunoscute printr-un document din 19 iunie 1376⁹. Potrivit acestuia regele confiscă posesiunile lui Vladislav fiul lui Lahech care s-a abătut de la credința convenită și a trecut în Țara Românească; neputîndu-se menține în Banat acest Vladislav alege calea — demult cunoscută — refugiului în Muntenia prietenă și continuu atentă la ceea ce se petrece peste munți.

Nemulțumirea cnezilor față de politica de feudalizare excesivă și de ingerințele regalității în vechile lor prerogative este magistral surprinsă într-un document excelent comentat de istoricul Maria Holban¹⁰. Este vorba despre un document capital pentru înțelegerea rostului cnezilor de pe marile domenii feudale, în fapt un apel al acestor cnezi adresat familiei Himfy pe a căror posesiuni se aflau, arătînd greutățile și neajunsurile pe care le suportă și nemulțumirea lor care va duce la plecarea lor și a țăranilor în altă parte.

În esență aceste neajunsuri constă în: vexațiuni din partea judeului nobiliar cu prilejul executării diferitelor îndatoriri către stăpîni; mutarea din loc a cnezilor; jefuirea țăranilor și cnezilor prin preceperea îndoită a taxelor feudale; greutatea achitării datoriilor către fiecare membru al familiei în parte și nu în bloc cum se cuvenea; pierderile suferite cu prilejul transportului dijmelor spre curtea seniorală.

Cnezii de pe domeniu se află subordonați celui jude nobiliar care-și depășește atribuțiile și ca urmare o parte a locuitorilor acestor sate cneziale de pe domeniu pleacă în alte sate aflate în afara domeniului, dar legate printr-o legătură strînsă de vechiul loc de baștină. Cnezii își exercită autoritatea asupra locuitorilor din satele respective inclusiv prin stringerea dărilor convenite seniorului; nu știm dacă perceperea lor se făcea global pe comunitate sau diferențiat pe cap de om sau de familie.

Cnezii au o dublă calitate fiind în același timp atît reprezentanții nobilului față de oamenii din satul lor dar și reprezentanți ai acestor oameni față de stăpînul feudal. În prima calitate reprezintă — într-o oarecare măsură — un instrument de exploatare, pe cînd în cea de-a doua sînt un element solidar cu cei exploatați. Prin forța împrejurărilor acești cnezi alunecă spre una din cele două extreme: ajung unelte ale nobilului sau, rămînînd alături de locuitorii satului, acționează împreună cu țăranii împotriva nobilului sau pleacă de pe posesiune — singuri sau cu toți locuitorii. Asistăm la transformarea cnezilor din oameni liberi și conducători

⁸ Pesty Frigyes, Krassó, III, p. 122—123.

⁹ Nicolae Iorga, *Scrisori și inscripții ardelenice și maramureșene*, București, 1906, p. 275.

¹⁰ Maria Hoșban, *Mărturii asupra rolului cnezilor de pe marile domenii din Banat în a doua jumătate a secolului al XIV-lea*, în *Studii și Materiale de istorie medie*, vol. II, București, 1957, p. 407—29.

într-o unealtă a nobilimii. Tot mai mult se caută asimilarea cnezilor cu țărâtimea iobagă. Acest fenomen este vizibil în Banat în deceniile VII-VIII ale veacului al XIV-lea îndeosebi pe domeniile aceleiași familii Himfy unde la început cneazul este distinct față de restul locuitorilor iar spre sfârșitul aceluiași secol sînt înglobați în numărul iobagilor, uneori fără nici o diferențiere decît vechiul titlu de cneaz.

Se observă cum vechiul sat cnezial, întemeiat pe legătura dintre cneaz și oamenii săi, se transformă în sat iobăgesc întemeiat pe legătura cu sesia iobăgească. Dacă la începutul acestui fenomen cneazul putea să plece împreună cu oamenii săi în alte sate în condițiile agravării sarcinilor feudale, în ultimele decenii ale secolului, ambele categorii sînt deja legate de pămînt. Acum plecarea de pe posesiune nu mai este liberă ci este un act de răzvrătire; că aceste acte continuă putem vedea din agravarea continuă a sarcinilor feudale. În același timp domeniul feudal este într-un război deschis cu vecinii fie ei nobili sau cetăți regale. La aceste nesfîrșite ciocniri cnezii sînt siliți să ia parte activă ca auxiliari ai stăpînului feudal sau ai castelanului cetății pe al cărui domeniu se află. Astfel iobagii din Halmas atacă moara vecină din Cuiești și rănesc pe cneazul de aici¹¹ iar magistrul Bedre din Bedrefalva împreună cu cnezii săi Dobrotă și Lucaci îl pedepsesc în satul său pe iobagul lui Benedict Himfy, Mihail de Remetea¹²; alteori cneazul este obligat să aducă pe moșie un nou iobag de pe o posesiune străină cum i se întîmplă lui Barcea care este urmărit de nobilul vecin pînă în satul său și stîlcit acolo în bătaie¹³.

Cnezii de castru acționează în mod identic, așa cum se întîmplă la 1364 cînd castelanul și cnezii cetății regale Cuiești atacă, jefuiesc și pustiesc posesiunile Ravna și Suran¹⁴, la 1370 cînd Radu voievodul, comite de Cuiești atacă posesiunea Belenuș¹⁵ sau la 1376 cînd vicecastelanul de Cuiești împreună cu cneazul Nexa fiul lui Emeric atacă satul Călina aducînd înapoi pe un iobag din Secaș refugiat acolo și un car cu bucate¹⁶. Opoziția dirză dintre domeniul Himfy și populația districtului cetății Cuiești este ilustrată și de alte acte asemănătoare: la 1390 românii de aici eliberează cu forța pe doi români ținuți prizonieri de Ștefan de Remetea¹⁷.

Opoziția populației românești la agravarea sarcinilor feudale află un teren prielnic de exprimare în perioada penultimului deceniu al secolului, cînd stingerea dinastiei angevine (1382) și luptele dintre partidele nobiliare pentru impunerea pretendentului dorit permit românilor să acționeze pentru recîstigare a vechilor libertăți. Documentele anilor 1382—1387 sînt pline de astfel de mărturii; vom selecta doar două dintre acestea. Primul dintre ele se petrece pe la mijlocul acestui interval apro-

¹¹ Lukinich Imre, *Documenta Valachorum in Hungaria illustrantia*, Budapesta, 1940, p. 175—176.

¹² Pesty Frigyes, *Krassó*, III, p. 14.

¹³ Pesty—Ortvay, *op. cit.*, p. 137.

¹⁴ Pesty Frigyes, *Krassó*, III, p. 62—63.

¹⁵ *Idem*, p. 100.

¹⁶ *Idem*, p. 129.

¹⁷ *Idem*, p. 195—196.

ximativ între anii 1384—1386 cînd în Țara Românească domnește voievodul Dan I. Profitînd de situația politică tulbure și sprijinit de bănățenii dornici de a-și recîștiga autonomia, Dan I intră cu armata în Banat cucereste cetățile Mehadia, poate Sebeș și Jdioara după care trece în Hațeg¹⁸.

Cel de-al doilea, are loc chiar în anul 1387, ultimul an al războiului civil, cînd bănățenii sub conducerea lui Ladislau Zanc, Ladislau și Mihail fii lui Petru, luptă împotriva armatei lui Sigismund de Luxemburg, în mai multe bătălii, desfășurate în mai multe puncte de pe teritoriul bănățean¹⁹. Această „gentem grandem Olachalem“ amintită de documentele regale indică amploarea maximă a mișcărilor sociale locale, îmbrăcate în haina războiului civil, dar îndreptate în primul rînd împotriva exploatării feudale locale și a puterii centrale reprezentată aici de regalitatea maghiară. Domnia îndelungată a lui Sigismund de Luxemburg (1387—1437) cunoaște alte coordonate dar zona bănățeană va fi confruntată de acum înainte cu un pericol major: turcii otomani. Ca urmare și efortul principal va fi îndreptat în acest scop iar mișcările sociale din secolul al XV-lea vor îmbrăca alte forme.

IOAN HAȚEGAN

LA RÉSISTANCE DES KNÈZES DE BANAT À LA POLITIQUE
DE FEUDALISATION AU COURS DU XIV-E SIÈCLE

(R é s u m é)

La situation de la population roumaine de Banat au cours du XIV-e siècle et spécialement cela des knèzes constitue l'une des moins connues éléments dans l'histoire. Pour notre article nous avons selecté seulement les actions économiques et sociales qui peut nous rélever la massivité du participation des knèzes et leur grand rôle dans ces mouvements sociaux. On cherche, aussi, faire une analyse du procesus intensif de feudalisation et ses consequences pour l'existence et l'avenir des knèzes roumaines.

¹⁸ Pesty Frigyes, *Szörényi Bánság és a Szörényi vármegye története*, vol. III, Budapest, 1878, p. 10—11 și Pesty — Ortway, *op. cit.*, p. 185.

¹⁹ Pesty Frigyes, *Krassó*, III, p. 165; Pesty—Ortway, *op. cit.*, p. 150—161 și Georg Fejer, *Codex diplomaticus*, tom X, vol. 3, p. 312.